

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді,
доцента кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидата юридичних наук, доцента

ІЛЬНИЦЬКОГО ОЛЕГА ВОЛОДИМИРОВИЧА

щодо захисту прав споживачів фінансових послуг

(на підставі розгляду звернення судді Великої Палати Верховного Суду
В.В. Пророка у справі № 761/16124/15-ц (провадження № 14-184цс20) (вих.
№ 642/0/26-20 від 31.12.2020 р.))

Розглянувши зміст звернення судді Великої Палати Верховного Суду В.В. Пророка у справі № 761/16124/15-ц (провадження № 14-184цс20) (вих. № 642/0/26-20 від 31.12.2020 р.), та, проаналізувавши вихідні дані, які стали його підставою, в межах свободи наукової діяльності, гарантованої ст. 54 Конституції України, та правового статусу члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді згідно зі ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положенням про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затвердженим постановою Пленуму Верховного Суду від 02.02.2018 р. № 1 звертаю увагу на наступне:

Наукові позиції та висновки з питань права мають лише суб'єктивне рекомендаційне значення, оскільки їхнє офіційне вирішення у процесі правозастосування віднесено до компетенції відповідних органів, що здійснюється на підставі конституційних принципів регулювання їхньої діяльності.

Водночас, застосування доктринального тлумачення положень чинного законодавства України, з використанням сформованих знань щодо закономірностей та принципів функціонування правової системи України, у сукупності методів наукових досліджень, дало підстави сформулювати наступні висновки.

I. Проблемні питання

1.1. Із внесенням системних змін до чинного законодавства України, що регулює ринок фінансових послуг (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг» від 20.09.2019 р. № 122-ІХ), споживачі фінансових послуг були поставлені під особливий правовий захист з метою забезпечення стабільності фінансової системи держави.

1.2. На сьогодні, ч. 2 ст. 3 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-ІІІ (надалі – Закон № 2664-ІІІ) чітко визначає, що відносини, що виникають у зв'язку із захистом прав споживачів фінансових послуг, регулюються законодавством про захист прав споживачів з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом.

1.3. Таким чином, у правозастосуванні створені нормативні передумови для використання норм Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ІІІІ (надалі – Закон № 1023-ІІІІ) для регулювання відносин між споживачами та фінансовими установами при наданні останніми фінансових послуг.

1.4. Однак, специфіка предмета (фінансова послуга), а також необхідність одночасного застосування приписів кількох нормативно-правових актів, положення яких є не достатньою мірою гармонізовані між собою, зумовлює виникнення практичних проблем у правозастосуванні, що впливає на забезпечення єдності судової практики.

1.5. Зокрема, потребує уточнення правовий винсовок щодо застосування положень ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ІІІІ у подібних правовідносинах щодо застосування санкцій у формі пені (неустойки) за порушення прав та інтересів споживачів фінансових послуг, різні підходи з приводу якого викладених у численних судових рішеннях Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, а також постановах Верховного Суду України, наведених в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 24.12.2020 р. (у справі № 761/16124/15-ц (провадження № 14-184 цс 20)).

1.6. Оскільки вирішення цих питань можливо потребуватиме відступу від висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладених в раніше ухвалених рішеннях Верховного Суду України, цілком обґрунтованим є усвідомлення щодо необхідності формування правової визначеності та єдиної правозастосовної практики при судовому розгляді відповідних спорів, для чого, на думку судді Великої Палати Верховного Суду В.В. Пророка, необхідно надати відповіді у формі правових висновків Великої Палати Верховного Суду, попередньо з'ясувавши наступні дискусійні питання правозастосування:

1.6.1. Що є вартістю фінансової послуги з розміщення коштів за договором банківського вкладу (депозиту) в розумінні частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів»: проценти на суму депозиту в розмірі, встановленому договором банківського вкладу, чи вся сума грошових коштів належна до виплати вкладникові, разом з тілом депозиту?

1.6.2. Чи можна вважати, що у разі присудження відсотків за договором банківського вкладу за рішення суду, таке зобов'язання виникає не з договору, а з рішення суду про задоволення вимог вкладника, та не підлягає застосуванню до спірних правовідносин частина п'ята статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» в разі невиконання банком рішення суду на час звернення вкладника до суду?

1.6.3. Враховуючи, що у ПАТ «КБ «Фінансова ініціатива» з 24 червня 2015 року запроваджена тимчасова адміністрація, банківська ліцензія відкликана 21 травня 2019 року і з 22 травня 2019 року розпочата ліквідація, чи можливе стягнення з відповідача грошових коштів за рішення суду поза межами встановленої Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» процедури?

II. Обґрунтування наукового висновку

2.1. Ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ, серед прав споживача, у випадку порушення умов договору про виконання робіт (надання послуг), визначає

право споживача у разі, коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець сплачує споживачеві неустойку в розмірі трьох відсотків загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

2.2. На підставі цитованої ч. 2 ст. 3 Закону № 2664-III, вказане право належить і споживачам фінансових послуг.

2.3. При цьому, вказана штрафна санкція має нормативний штрафний, а не договірний характер, оскільки припис ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII, передбачає можливість зміни регулювання щодо сплати цієї пені, лише законодавством України та продовження дії обов'язків, які впливають зі змісту порушеного зобов'язання, навіть після сплати санкції.

2.4. Водночас, відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону № 2664-III умови договору про надання фінансових послуг, що обмежують права клієнта порівняно з правами, встановленими законом, є нікчемними.

2.5. Таким чином, право споживачів фінансових послуг на сплату пені у порядку ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII, не може бути обмежене або будь-яким чином знівельоване умовами договору між споживачем та надавачем послуг-фінансовою установою.

2.6. Загальне нормативне визначення фінансових послуг відносить до таких операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, - і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону № 2664-III).

2.7. За п. 14 ч. 1 ст. 4 Закону № 2664-III банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» належать до фінансових послуг.

2.8. Вклад (депозит) – як кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору (за ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III) – є банківською фінансовою послугою, що надається на підставі договору банківського вкладу.

2.9. Аналогічно нормативно визначеному змісту цієї фінансової послуги, за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад) на збереження, що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК України).

2.10. Відповідно до цього, прийняття певної грошової суми (вкладу) на збереження та її повернення із виплатою процентів або доходу у іншій формі є змістом зобов'язання між сторонами за договором банківського вкладу (депозиту) та відповідної фінансової послуги.

2.11. Згідно з ч. 1 ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

2.12. Натомість, за ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. А серед наслідків порушення зобов'язання у ст. 611 ЦК України, визначена потенційна можливість припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору, за ініціативою постраждалої від порушення сторони, яка має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 615 ЦК України).

2.13. У системному аналізі норм законодавства, які регулюють зобов'язання, що виникають на підставі договору банківського вкладу (депозиту), відсутня можливість відносити до можливих підстав його автоматичного припинення – порушення зобов'язання з боку фінансової установи, оскільки це прямо суперечило б принципам захисту прав споживачів фінансових послуг, серед яких забезпечення відповідальної ділової поведінки осіб, які надають фінансові послуги, та їх уповноважених представників (осіб, що надають посередницькі послуги на ринках фінансових послуг) та зумовлювало зниження рівня захисту коштів та інших активів споживачів фінансових послуг від шахрайства та зловживань (п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 3-1 Закону № 2664-III).

2.14. Таким чином, розгляд судом справи та встановлення у рішенні суду відповідних порушень обов'язків фінансової установи із зобов'язання, яке виникло на підставі договору банківського вкладу (депозиту), якщо таке не виконане належним чином (не повернуто суму грошового вкладу та проценти або дохід у іншій формі), не може вважатися підставою припинення договірною зобов'язання та виникнення нового грошового зобов'язання на підставі рішення суду.

2.15. Припинення правовідношення (в тому числі, договірною зобов'язання) на підставі рішення суду можливе лише у зв'язку із застосуванням відповідного способу захисту цивільних прав та інтересів судом згідно з п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України за наслідками розгляду відповідних позовних вимог.

2.16. Натомість, в межах нормативних завдань цивільного судочинства, визначених ч. 1 ст. 2 ЦПК України, суд здійснює ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Тобто, у відношенні до справи, що розглядається, права та інтереси з договірною зобов'язання за договором банківського вкладу (депозиту) існують у особи на підставі укладеного договору між споживачем фінансової послуги та фінансовою

установою і саме встановлення факту їхнього існування та порушення, зумовлюють задоволення позову споживача фінансової послуги.

2.17. У зв'язку із цим рішення суду відіграє не самотійне правовстановлююче значення, а є формою захисту (визнання, відновлення) порушеного права, яке випливає з договірних правовідносин між споживачем фінансової послуги та її надавачем.

2.18. Відмова у задоволенні позову через процесуальні підстави (наприклад, пропуск строку позовної давності) або ж скасування відповідного рішення суду, наприклад, з процесуальних підстав у порядку апеляційного чи касаційного оскарження, не зумовлюватиме в цих випадках скасування прав споживача фінансових послуг з відповідних договірних зобов'язань за договором банківського вкладу (депозиту), а лише обмежуватиме вкладника у можливостях захисту своїх прав та інтересів.

* * * * *

2.19. Із загального визначення фінансової послуги, її предметом є фінансові активи, а призначення передбачає як отримання прибутку клієнтом, так і збереження реальної вартості таких активів (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону № 2664-III).

2.20. До фінансових активів п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону № 2664-III відносить кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

2.21. Грошові кошти є об'єктами речових прав зі спеціальним правовим режимом, зумовленим їхнім фінансово-правовим значенням як законного платіжного засобу, та фактично є річчю, визначеною родовою ознакою, що вимірюється числовою вартістю у відповідному грошово-валютному еквіваленті.

2.22. Вартість грошових коштів, які передаються банку за договором банківського вкладу (депозиту) вкладником, фактично визначає кількісний зміст відповідного договірного зобов'язання, щодо повернення відповідного

грошового еквіваленту з отриманням доходу у формі процентів або в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

2.23. Оскільки заходи цивільно-правової відповідальності першочергово виконують компенсаційну функцію і спрямовані на відшкодування шкоди у повному розмірі, завданої одному учаснику приватних правовідносин іншою стороною (наприклад, ст. 22 ЦК України), а також враховуючи зміст інтересу споживача фінансової послуги щодо першочергового збереження реальної грошової вартості фінансових активів при зверненні за отриманням фінансових послуг, при розрахунку величини пені за ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ вартість послуги повинна враховувати повну грошову вартість відповідних фінансових активів споживача фінансової послуги («тіло» депозиту та нарахований дохід у формі процентів або у іншій формі, на умовах та в порядку, встановлених договором, вартість якого визначена у грошовому виразі), у частині виконання щодо яких допущене порушення.

2.24. Крім того, п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону № 2664-ІІІ застосовує диференційовано поняття вартість, ціна/тариф, розмір плати (проценти) щодо фінансових послуг, що вказує на розмежування їхнього нормативного змісту при застосуванні. В цих умовах, відсутні підстави вважати, що за змістом ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ вартість фінансової послуги банківського вкладу (депозиту) як бази нарахування штрафних санкцій повинна бути обмежена лише процентами, без врахування грошової вартості фінансових активів задля забезпечення збереження якої вкладник і звертається до банку про отримання відповідної послуги.

* * * * *

2.25. З метою захисту прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI (надалі – Закон № 4452-VI) запроваджено законодавцем, на його думку, ефективну процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку та їхньої ліквідації.

2.26. Ліквідаційні процедури, визначені Розділом VIII Закону № 4452-VI здійснюються у чіткій відповідності до нормативних приписів, а ст. 46 Закону № 4452-VI визначає зміни правового статусу банку, що ліквідується та правового режиму його майна, спрямовані на збереження або збільшення ліквідаційної маси, для забезпечення покриття видатків на виконання вимог кредиторів банку.

2.27. Вкладники банків мають можливість отримати відшкодування коштів в розмірі вкладу, включаючи відсотки, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на цей день, незалежно від кількості вкладів в одному банку, за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, або у порядку черговості задоволення вимог до банку, оплата витрат та здійснення платежів, згідно зі ст. 52 Закону № 4452-VI (в порядку 4-ої черги кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна (активів) банку, спрямовуються Фондом на задоволення вкладників-фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб-підприємців), які не є пов'язаними особами банку, у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом).

2.28. Попередньо наведені висновки щодо природи виплати у зв'язку із порушенням договірною зобов'язання банківського вкладу (депозиту), підтверджене рішенням суду, підтверджують за особою статус вкладника в частині заявлених грошових вимог.

III. Узагальнений висновок

щодо питання, сформульованого у п. 1.6.1 цього Наукового висновку:

3.1. Вартістю фінансової послуги з розміщення коштів за договором банківського вкладу (депозиту) в розумінні частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» є повна грошова вартість відповідних фінансових активів споживача фінансової послуги («тіло» депозиту та нарахований дохід у формі процентів або у іншій формі, на умовах та в

порядку, встановлених договором, вартість якого визначена у грошовому виразі), у частині виконання щодо яких допущене порушення.

щодо питання, сформульованого у п. 1.6.2. цього Наукового висновку:

3.2. У разі присудження відсотків за договором банківського вкладу на підставі рішення суду, таке зобов'язання виникає з відповідного договірної зобов'язання, яке існує (існувало) між сторонами, та не було виконано або виконане неналежним чином, а рішення суду є формою захисту (визнання, відновлення) порушеного права, яке впливає з договірних правовідносин між споживачем фінансової послуги та її надавачем.

3.3. У зв'язку із цим, частина п'ята статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів», в разі невиконання банком відповідного рішення суду, підлягає застосуванню до спірних правовідносин.

щодо питання, сформульованого у п. 1.6.3. цього Наукового висновку:

3.4. Стягнення грошових коштів за рішення суду з банків, які ліквідуються, проводиться з урахуванням ліквідаційної процедури, визначеної Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».